

УТИЦАЈ СОЦИЈАЛНИХ АСПЕКТА ПРИЛАГОЂАВАЊА ТОКОМ ШКОЛОВАЊА НА ОБРАЗОВНУ УСПЕШНОСТ КАДЕТА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ*

Јованка Шарановић
 Министарство одбране Републике Србије,
 Институт за стратегијска истраживања,
Будиславе Суша
 Факултет за менаџмент, Нови Сад,
Анита Ђорђевић
 Министарство одбране Републике Србије,
 Институт за стратегијска истраживања,

Прилагођавање је могућности за усклађеност потреба личности и њеног са могућностима и захтевима. Најчешће се постиже прилагођавањем на одређене услове кроз промену и понашања у складу са захтевима или шире заједнице. Прилагођавање војника, па и кадета на све специфичности војне средине (начин живота, организација рада, низ ограничења и др.) свакако је специфичан процес, посебно у односу на друге радне средине. Стога је циљ истраживања био да се утврди у којој мери различити социјални аспекти прилагођавања током школовања на Војној академији утичу на образовну успешност кадета. Истраживање је спроведено на Војној академији са кадетима оба пола, прве и друге године школовања. У испитивању је коришћен Упитник о прилагођености кадета Војне академије условима школовања – конструисан за потребе овог истраживања. Значајност разлика између група испитаника извршена је помоћу Хи-квадрат теста. Резултати показују да кадетима нашег узорка различити социјални аспекти, изражени низом активности и односа у Војној академији, у мањој или у знатној мери олакшавају прилагођавање и помажу у остваривању виших образовних резултата. Али, ни у једном случају није утврђена статистички значајна повезаност ових обележја са образовном успешношћу која је изражена просечном оценом. Добијени резултати имају и шире импликације, јер указују и на прилагођавање личности на радну средину, која је у многим аспектима слична војној (распоред рада, хијерархија односа, начин и организација рада, међуљудски односи и сл.) и може утицати на радну ефикасност запослених.

Кључне речи: *прилагођавање, прилагођеност, социјални аспекти, образовна успешност*

* Рад је део истраживачког пројекта „Прилагођеност кадета Војне академије условима школовања и обуке“, Института за стратегијска истраживања, Министарства одбране Републике Србије.

Увод

Прилагођавање је у адаптација, промена у складу са новим условима или околином. У и подразумева стварање могућности за усклађеност потреба и њеног са могућностима и захтевима. Најчешће се постиже прилагођавањем на одређене услове кроз промену и понашања у складу са захтевима или шире заједнице. Не подразумева апсолутну послушност, већ активан однос стварања услова који одговарају и креативних могућности. Може се рећи да свака промена у животу појединца захтева ново прилагођавање, било на нову животну (физичку) или радну (социјалну) средину. Сам процес прилагођавања на нове услове живота и рада не може се временски ограничити на одређен број дана, већ траје различит период и зависи од сложености средине и њених захтева, али и карактеристика и особености сваког појединца, што се односи и на прилагођавање у Војсци. Поједини аутори (Tallent, N., према Хрњица, 1982, 65) разликују три облика прилагођавања: биолошко прилагођавање – прилагођавање на физичку средину; социјално прилагођавање – прилагођавање на друге људе и друштвене норме и прилагођавање на самог себе – прихватање реалне слике о себи без резигнације и незадовољства. У тежим животним условима (поплаве, земљотреси, пожари, епидемије, ратни сукоби и сл.) прилагођавање се посматра као сложенији процес чији је исход оно што многи аутори дефинишу као „општа прилагођеност”. Војна средина, у целини посматрано, са низом својих специфичности, свакако представља сложену животну и радну средину, а школовање на Војној академији посебно. У том смислу је у војнопсихолошкој литератури и дефинисано да прилагођавање појединца зависи од више фактора које је могуће груписати у три целине: 1) тежина услова војничког живота и обуке (наставе); 2) карактеристике личности (физичке, здравствене, андрагошке и психолошке); 3) време за прилагођавање. Поред поменутих фактора, значајан утицај има и квалитет социјалних односа, као и систем целокупне војне организације.

Прилагођеност је, може се рећи, резултат прилагођавања и представља величину (димензију) са два дијаметрално супротна пола. При томе, најчешће говоримо о већој или мањој прилагођености, односно мањој или већој неприлагођености појединца. Истраживања показују, посебно у војној средини (Касагић, Костић, 1992), да сви добро прилагођени војници у свом животу и раду испољавају сличне обрасце понашања, док су неприлагођени војници особени и своју неприлагођеност у понашању манифестују на себи својствен начин, што захтева индивидуални приступ сваком војнику који има тешкоће у прилагођавању. Сам опис прилагођене личности, према многим ауторима, по многим одређењима се поклапа са описом зреле личности. Потребно је напоменути да зрела личност у свом понашању настоји да одговори захтевима средине, али и да у знатној мери очува своју индивидуалност. Прилагођавање има и своје границе; када се оне пређу говори се о конформизму личности и губитку личног идентитета.

У том смислу различити аутори у свом теоријском одређењу прилагођености имају у извесној мери и различите приступе. Хит (Heath, D., према Хрњица, 1982, 63) истиче да је прилагођено оно понашање које у оптималној мери симултано усклађује стабилност его структуре и захтеве средине. Иако је у основи психоаналитички усмерена и ова дефиниција истиче зрелост личности као предуслов њене прилагођености.

Талант истиче следећа мерила за процену прилагођености појединца: добро субјективно осећање, лично и социјално постигнуће и способност за рад.

Војни психолози (Поповић, 1975, 260) сматрају да је личност добро прилагођена „...кад може прихватити саму себе и своју средину, кад су њени основни мотиви задовољени, кад су мотиви њене активности и животни циљеви у складу са циљевима социјалне средине у којој живи и у складу са друштвеном стварношћу уопште”. Овакво одређење истиче два критеријума прилагођености: психолошки, који се огледа у задовољењу мотива у једној средини и социјални, који се огледа у усаглашености животних циљева и понашања са захтевима социјалне средине.

У односу на два критеријума – субјективно осећање задовољства и ефикасност према очекивањима социјалне средине, може се, када је реч о степену прилагођености, дати теоријски модел (табела 1, према Пајевић и сар. 1995, 14) према којем се људи могу сврстати у једну од четири категорије. Највећи број људи у популацији сврстава се у групу А (нормално прилагођене личности), јер задовољавају оба наведена критеријума.

Табела 1 – Теоријски модел прилагођености

Категорије		Ефикасност	
		+	-
СУБЈЕКТИВНО ОСЕЋАЊЕ	+	А Прилагођена личност	Б Социопатска личност
	-	В Неуротична личност	Г Психопатска личност

Нека ранија истраживања прилагођености у војној средини (Пајевић, и сар., 1995, 114) показала су да међу социо-психолошким факторима, који олакшавају прилагођавање студената Војне академије на летњем логоровању, на прво место по значају долази „другарство”. Једино студенти авијације „другарству” не придају толики значај и они се статистички знатно разликују од свих осталих студената. Идентификација („сазнање да стасавају као будуће старешине”) са професијом, по мотивационој вредности за прилагођавање, долази на друго место, што је у складу са претходно наведеним тврдњама о степену почетне мотивисаности за позив. „Брига старешина” је, такође, веома значајан фактор који олакшава прилагођавање. Сличан је утицај ових фактора и на зимској обуци, с тим што треба нагласити да су студенти од свих одговора најпозитивније мишљење дали „задовољству односом наставника”. Преко 75% студената је изјавило да су „веома задовољни” односом наставника. Добијени резултати указују на значај добрих интерперсоналних односа и утицај социјалне климе на умешност у прилагођавању. На самој обуци томе највише могу да допринесу старешине својим односом, разговорима, интересовањем за проблеме и осећања студената. Разлике међу студентима у значају који придају појединим факторима „социо-психолошке” природе веће су него код „физичких фактора”. Управо, то указује на значај индивидуалног приступа појединцима у групи како би се боље уочило шта их оптерећује на обуци.

Новија истраживања прилагођености војника (Дедић, 2004, 637) показују да су највећи узроци фрустрације везани за проблем успостављања интерперсоналних односа са другим војницима, а да им другарство то олакшава. Интерперсонални односи знатно утичу и на доживљај квалитета живота током служења војног рока и не зависе од професионалне улоге војника.

Проучавање процеса прилагођавања је важно када су у питању кадети прве и друге године школовања. За неке кадете који су завршили средње школе у цивилству школовање у Војној академији је и први сусрет са војном професијом, организацијом и средином. Због тога је њихов први утисак битан, како са аспекта мотивације, тако и са аспекта образовне ефикасности, а често је пресудан и за наставак даљег школовања на академији. С друге стране, добијени резултати могу се користити за: валидацију програма селекције кандидата, унапређење и иновирање наставних програма, као и за побољшање критеријума за оцењивање студената током школовања, па и касније током њихове професионалне каријере.

Управо су нас резултати претходних истраживања и навели да у нашем истраживању покушамо да утврдимо у којој мери социјални аспекти живота и рада на Војној академији, за које претпостављамо да олакшавају прилагођавање кадетима, што потврђују и претходно наведена истраживања, имају утицаја и на образовну успешност кадета током прве две године школовања.

Само истраживање је у методолошком погледу ослоњено на наведена теоријска одређења прилагођености која за критеријум, преко којег се може мерити прилагођеност, дефинише ефикасност (успешност) у активностима, односно раду, док је у случају нашег истраживања изражена образовном ефикасношћу, односно оствареном средњом оценом у текућој школској години.

Метод

Циљ овог емпиријског истраживања јесте да се утврди у којој мери социјални аспекти живота и рада на Војној академији, који олакшавају прилагођавање, утичу и на њихову образовну успешност. При томе је образовна успешност дефинисана оствареним просеком оцена у текућој школској години. Социјални аспекти живота и рада на академији, који олакшавају прилагођавање, јесу: другарство у колективу, брига старешина, начин и организација војничког живота, стална ангажованост, културно- забавне активности, спортске активности, наставно особље и ангажованост на настави.

Узорак ширег емпиријског истраживања „Прилагођеност кадета условима школовања у Војној академији” чини 108 кадета прве и друге године Војне академије оба пола. Међу испитаницима њих 35,19% припадало је КоВ-у, 27,78% виду В и ПВО, 26,85% логистици, а 10,19% испитаника није одговорило на питање о припадности батаљону. У односу на пол узорак је обухватио 68 кадета (62,96%) и 40 деткиња (37,04%). Сви кадети имају завршену средњу школу, при чему је највећи број кадета завршио војну гимназију, што указује на то да је узорак хомоген.

За прикупљање података коришћен је „Упитник о прилагођености кадета Војне академије условима школовања” – конструисан за потребе овог истраживања. Упитник је обухватао више група питања, која су се односила на оцене личне ин-

формисаности о војној професији, врсти завршене средње школе и постигнут школски успех, психофизичку припремљеност, мотивисаност за школовање и полигонску обуку, процене значаја фактора значајних за прилагођеност школовању и полигонској обуци, као и квалитет интерперсоналних односа. Кадети су на тростепеној скали оцењивали у којој мери им различити психолошки и социолошки аспекти (другарство у колективу, брига старешина, начин и организација војничког живота, стална ангажованост, културно-забавне активности, спортске активности, наставно особље и ангажованост на настави) олакшавају прилагођавање.

Овако добијени подаци су укрштени са оствареним резултатима у настави, односно са оствареном просечном оценом за сваког кадета понаособ, те је применом Хи-квадрат теста утврђено постојање статистички значајне повезаности ових обележја.

Обрада података извршена је у статистичком пакету SPSS 11 и обухватила је дескриптивну статистику (фреквенције, проценти, M, SD), и Хи-квадрат тест за утврђивање статистичких разлика међу испитаницима у односу на испитиване варијабле.

Резултати

Резултати субјективних процена кадета о утицају и значају различитих социјалних аспеката и односа у Војној академији који помажу и олакшавају процес прилагођавања на специфичне услове живота и рада, као и повезаност тих процена са оствареним просеком оцена у текућој школској години, наведени су, ради веће прегледности, у збирној табели 2.

Табела 2 – Распдела испитаника по активностима које помажу прилагођавање и њихова повезаност са образовном успешношћу (остварени просек оцена у школској години)

Активност	Не олакшава	У малој мери олакшава	У знатној мери олакшава	χ^2	p
Другарство у колективу	3,88%	27,18%	68,93%	5,24	0,51
Брига старешина	21,36%	58,25%	20,39%	1,55	0,95
Начин и организација војничког живота	48,54%	36,89%	14,56%	5,76	0,45
Стална ангажованост	63,11%	22,33%	14,56%	3,52	0,74
Културно-забавне активности	23,30%	48,54%	28,16%	7,82	0,25
Спортске активности	3,88%	17,48%	78,64%	8,88	0,18
Наставно особље и ангажованост на настави	25,24%	62,14%	12,62%	3,93	0,68

Резултати показују да кадетима нашег узорка наведене активности у мањој или у значајној мери олакшавају прилагођавање и помажу у полагању испита, али ни у једном случају није утврђена статистички значајна повезаност ових обележја са просеком оцена које остварују кадети током школовања. Активности у којима су утврђене највеће разлике су: „начин и организација војничког живота” ($\chi^2 = 5,76$; $p > 0,45$); „културно-забавне активности” ($\chi^2 = 7,82$; $p > 0,25$) и „спортске активности” ($\chi^2 = 8,88$; $p > 0,18$), па ћемо их детаљније анализирати.

Изнаенађује да утицај „наставног особља и ангажованост у настави” није на ни-воу статистичке значајности ($\chi^2 = 3,93$; $p > 0,68$), иако ова активност има директан утицај на образовну успешност кадета. Потребно је констатовати да су се кадети изјаснили да ова активност „у малој мери олакшава” (62,14%) и „у знатној мери олакшава” (12,62%) укупно прилагођавање.

„Другарство у колективу” као специфичан социјални однос, посебно међу младима, показује да „у знатној мери олакшава” (68,93%) укупно прилагођавање, али да при томе нема посебног утицаја на образовну успешност, односно просек оцена који кадети остварују. Објашњење је могуће тражити у чињеници да је учење, пре свега, индивидуалан чин и активност и да помоћ и подршка наставника, колега и колектива може бити значајна за успех, али не и пресудна.

Слично је и са активношћу „утицај бриге старешине”, која не показује статистички значајну повезаност ($\chi^2 = 1,55$; $p > 0,95$) са просеком оцена кадета. Разлог је могуће тражити у чињеници да су старешине своју бригу више усмеравале на то да се испуне наставне и друге обавезе које имају кадети, а мање на то да кадети остваре врхунски резултат.

„Утицај сталне ангажованости”, као аспект школовања, није показао статистички значајну повезаност ($\chi^2 = 3,52$; $p > 0,74$) са просеком оцена кадета, али је интересантно констатовати да највећем броју кадета (63,11%) „не олакшава” прилагођавање.

Посматрана расподела одговора по утицају начина и организације војничког живота на прилагођавање и просека оцена кадета (табела 3) показује да не постоји статистички значајна повезаност ($\chi^2 = 5,76$; $r > 0,45$) ових обележја.

Табела 3 – Расподела испитаника по утицају начина и организације војничког живота на остварени просек оцена

Утицај начина и организације војничког живота на прилагођавање	Просечна оцена у овом семестру				Укупно
	од 6 до 7	од 7 до 8	од 8 до 9	од 9 до 10	
Не олакшава	10	20	15	5	50
% укупно	9,71%	19,42%	14,56%	4,85%	48,54%
У малој мери олакшава	2	20	12	4	38
% укупно	1,94%	19,42%	11,65%	3,88%	36,89%
У знатној мери олакшава	1	9	4	1	15
% укупно	0,97%	8,74%	3,88%	0,97%	14,56%
Укупно	13	49	31	10	103
	12,62%	47,57%	30,10%	9,71%	

Знатан број кадета (36,89%) сматра да им „начин и организација војничког живота” у „малој мери олакшава” прилагођавање, па и испуњавање испитних обавеза, а 14,56% кадета да им у „знатној мери олакшава” прилагођавање. Највећи број кадета (48,54%) сматра да им ова активност „не олакшава” прилагођавање.

При томе је у свим поменутиим категоријама највећи проценат кадета који су остварили просечан резултат (од 7 до 8). Интересантно је констатовати да је највећи проценат кадета из категорије „не олакшава прилагођавање” (14,56%) остварио натпросечан резултат (од 8 до 9), а одличан резултат (од 9 до 10) остварило је

4,85% кадета ове категорије, али је и највећи проценат (9,71%) остварио резултат који је испод просека (од 6 до 7). С друге стране, најмањи је број кадета који су остварили резултат испод просека (од 6 до 7), из категорије у „знатној мери олакшава” 0,97% кадета, а из категорије у „малој мери олакшава” свега 1,94% кадета.

Видимо да је јасно дефинисан начин и организација војничког живота највећем броју кадета олакшала прилагођавање и имала утицаја и на наставне активности, односно на остварени просек оцена у текућој школској години. Можемо констатовати да „начин и организација војничког живота” у целини олакшавају прилагођавање кадета и, у извесној мери, доприносе њиховој образовној успешности.

Резултати тестирања независности распореда испитаника по обележјима утицај културно-забавних активности на прилагођавање и просека оцена кадета (табела 4) показују да не постоји статистички значајна повезаност ($\chi^2 = 7,82$; $r > 0,25$) ових обележја.

Табела 4 – Расподела испитаника по утицају културно-забавних активности на прилагођавање и просек оцена

Утицај културно-забавних активности на прилагођавање	Просечна оцена у овом семестру				Укупно
	од 6 до 7	од 7 до 8	од 8 до 9	од 9 до 10	
Не олакшава	2	11	8	3	24
% укупно	1,94%	10,68%	7,77%	2,91%	23,30%
У малој мери олакшава	5	26	12	7	50
% укупно	4,85%	25,24%	11,65%	6,80%	48,54%
У знатној мери олакшава	6	12	11	0	29
% укупно	5,83%	11,65%	10,68%	0,00%	28,16%
Укупно	13	49	31	10	103
	12,62%	47,57%	30,10%	9,71%	

Највећи број кадета (48,54%) сматра да им „културно-забавне активности” у „малој мери олакшавају” прилагођавање, па и испуњавање испитних обавеза, да 28,16% кадета сматра да им у „знатној мери олакшавају” прилагођавање, а најмањи број кадета (23,30%) сматра да им ова активност „не олакшава” прилагођавање.

При томе је у свим поменутих категоријама највећи проценат кадета који су остварили просечан резултат (од 7 до 8), као и натпросечан (од 8 до 9). Интересантно је констатовати да је највећи проценат кадета (5,83%) из категорије у „знатној мери олакшава” остварило испод просечан резултат (од 6 до 7). Сличан резултат остварило је и 4,85% кадета из категорије у „малој мери олакшава” прилагођавање, а свега 1,94% из категорије „не олакшава прилагођавање”. Натпросечан резултат (од 9 до 10) остварило је 6,80% кадета из категорије у „малој мери олакшава” прилагођавање и 2,91% кадета из категорије „не олакшава” прилагођавање, док из категорије у „знатној мери олакшава” прилагођавање нема ниједног кадета.

Добијени резултат не изненађује, јер је разлика у ставовима кадета, када је у питању ова активност, утврђена и када су у питању и друга обележја кадета (рецимо број положених испита). Очигледно да „треници предаха” у претрпаном распореду задатака и обавеза делују позитивно (мотивационо) на кадете.

Можемо констатовати да „културно-забавне активности” у целини олакшавају прилагођавање кадета и имају извесног утицаја на просек оцена који кадети остварују, али да утврђена разлика није статистички значајна.

Тестирање статистичке повезаности утицаја спортских активности на прилагођавање и просека оцена кадета (табела 5) показује да не постоји статистички значајна повезаност ($\chi^2 = 8,88$; $r > 0,18$) ових обележја.

Табела 5 – Расподела испитаника по утицају спортских активности на прилагођавање и просек оцена

Утицај спортских активности на прилагођавање	Просечна оцена у овом семестру				Укупно
	од 6 до 7	од 7 до 8	од 8 до 9	од 9 до 10	
Не олакшава	0	1	1	2	4
% укупно	0,00%	0,97%	0,97%	1,94%	3,88%
У малој мери олакшава	3	7	6	2	18
% укупно	2,91%	6,80%	5,83%	1,94%	17,48%
У знатној мери олакшава	10	41	24	6	81
% укупно	9,71%	39,81%	23,30%	5,83%	78,64%
Укупно	13	49	31	10	103
	12,62%	47,57%	30,10%	9,71%	

Највећи број кадета (78,64%) сматра да им „спортске активности” у „знатној мери олакшавају” прилагођавање, па и испуњавање испитних обавеза, да 17,48% кадета сматра да им у „знатној мери олакшавају” прилагођавање, а најмањи број кадета (3,88%) сматра да им ова активност „не олакшава” прилагођавање.

При томе је у свим поменутиим категоријама највећи проценат кадета (47,57%) који су остварили просечан резултат (од 7 до 8), као и натпросечан (30,10%) резултат (од 8 до 9). Интересантно је констатовати да је највећи проценат кадета (5,83%) из категорије у „знатној мери олакшава” остварило одличан резултат (од 9 до 10), док у категорији „не олакшава” нема ниједног кадета са испод просечним резултатом (од 6 до 7).

Очигледно да могућност упражњавања различитих спортских активности и време предвиђено за те активности у претрпаном распореду других (војничких) задатака и обавеза делују позитивно (мотивационо) на кадете. Претходни резултати су недвосмислено показали да су „спортске активности” аспект школовања који у највећем проценту испитиваних кадета (78,64%) „у знатној мери помаже” у прилагођавању условима школовања у Војној академији. Стога изненађује што између ове активности и оствареног просека оцена није пронађена статистички значајна повезаност, тим пре што спортске активности дају могућност за предах између низа наставних и ненаставних обавеза, представљају и време за дружење и развијање другарских односа и са кадетима ван њиховог колектива, а и са лицима ван академије. Такође, повећавају и њихову физичку спремност за различите напоре које треба савладати током живота и рада у Војној академији. Може се констатовати да „спортске активности” у целини олакшавају прилагођавање кадета и имају извесног утицаја на просек оцена који кадети остварују.

Закључак

Добијени резултати недвосмислено потврђују да неки социјални аспекти у знатној мери олакшавају прилагођавање, па тиме утичу и на образовну успешност, али ни у једном аспекту није утврђена статистички значајна повезаност. При томе се и у овом истраживању, као и у претходно наведеним, потврдило да је „другарство у колективу” изузетно значајно за прилагођавање кадета и да тиме доприноси и њиховој радној и наставној ефикасности. Сличан утицај имају и други социјални аспекти, као што су културно-забавне активности, спортске активности, брига старешина, наставно особље и ангажованост у настави. Не изненађује налаз да највећу тешкоћу кадетима оба пола представља „стална ангажованост” и „начин и организација војничког живота”. С једне стране, ови односи су потпуно нови за највећи број кадета и са њима се срећу тек до-ласком на Војну академију, па је очигледно да је кадетима потребно више времена да их прихвате и прилагоде им се. С друге стране, ови односи захтевају и „троше” пуно времена, које би кадети радије „потрошили” на друге, њима значајније активности. Ови налази на неки начин указују и на потребу да се „дневни распоред рада” на Војној академији у извесној мери измени, бар када су у питању кадети прве године.

У исто време, добијени резултати имају и шире импликације, јер посредно указују и на прилагођавање личности на радну средину, која је у многим аспектима слична војној (распоред рада, хијерархија односа, начин и организација рада, међуљудски односи и сл.) а која може утицати на радну ефикасност запослених.

Литература

- [1] Дедић, Г., (2004): Социјално прилагођавање војника за време војног рока, Војносани-тетски преглед, 61(6): 637-643
- [2] Група аутора, (2011): Прилагођеност кадета Војне академије условима школовања и обуке, Ин-ститут за стратегијска истраживања, МО Републике Србије (истраживачки пројекат – необјављено).
- [3] Касагић, Љ., Костић, П., (1992): Психологија за војног старешину, Војна академија КоВ, Београд,
- [4] Касагић, Љ., (1983): Организација и интеракција особина личности – чинилац васпит-но-образовне успешности (докторска дисертација), Филозофски факултет, Скопље.
- [5] Костић, П., (2000): Психологија борбених јединица, НИЦ „Војска”, Београд.
- [6] Хрњица, С., (1982): Зрелост личности, ЗУНС, Београд.
- [7] Пајевић, Д., Марчек, Ј., Ђенић, Н., (1995): Прилагођеност студената Војних академија полигонским условима обуке, Војна академија, Београд.
- [8] Пајевић, Д., (1983): Мотивациони чиниоци избора војне професије, ВИНЦ, Београд.
- [9] Пајевић, Д., Маравић, Г., (1983): Увод и значај физичких способности за извршавање борбених задатака: "Зборник радова ВА КоВ", бр. 9.
- [10] Пајевић, Д., Маравић, Г., (1985): Компаративна анализа психофизичких оптерећења питомаца у тактичким вежбама на логоровању, "Зборник радова ВА КоВ", бр. 11.
- [11] Пајевић, Д., Маравић, Г., Костић, П., (1987): Утицај особина личности на прилагође-ност питомаца полигонским условима, "Зборник радова ВА КоВ". бр. 13.
- [12] Пајевић, Д., Костић, П., Маравић, Г., (1988): Неки показатељи прилагођености питомаца логорским условима обуке, "Теорија и пракса ратне вештине", бр. 15, ЦВВШ КоВ ЈНА, Београд.
- [13] Поповић, Р., (1975): Увод у војну психологију, ВИЗ, Београд.